

Kluczowe trendy rozwoju edukacji: analiza danych obserwacji uczestniczącej

Przewidywanie w czasach zmian to niewdzięczne zadanie. Jest jednak pewne, że nawet rozwój sztucznej inteligencji nie doprowadzi do zaniku nauczania – edukacja będzie istnieć. I będzie inna niż dziś. Zmieni się jej treść – będzie koncentrować się na rozwijaniu tzw. soft skills - kompetencji miękkich.¹ Rozwój hard skills – umiejętności twardych – specjalistycznych, technicznych – stanie się zadaniem całkowicie podrzędnym.

Obecną sytuację charakteryzuje polaryzacja w edukacji. Z jednej strony rodzi się nowe poczucie odpowiedzialności, a raczej jest ono przywracane, uwalniając się od presji postmodernistycznej ironii oraz kultu relatywizmu i symulacji. Rozwija się kult życia jako metanarracji – metamodern lub metanowoczesność. Z drugiej strony nasilają się praktyki archaizujące i walka z przyszłością. Obejmuje to próby, za pomocą środków biurokratycznych, stymulowania instytucji edukacyjnych do udziału w wyścigu o „sukces” i w rywalizacji, konkutowaniu.

Jednak w XXI wieku nie sposób nie dostrzec, że sukces może być tylko wspólny i opierać się na empatii. I też wyobrażenie nie-porażki zmienia się na naszych oczach – ludzie coraz częściej doświadczają „hiszpańskiego wstydu”, czyli zażenowania – wstydu za innych, dyskomfortu z powodu niewłaściwego zachowania innych.

"Rozwój umiejętności miękkich jest znacznie trudniejszy niż rozwój twardych, ponieważ wymaga aktywnej interakcji z innymi na stałe i gotowości do przyjmowania informacji zwrotnej zachowań"². Rośnie znaczenie metakognicji - umiejętności myślenia o własnym myśleniu, krytycznego myślenia, refleksji oraz

¹ Termin "umiejętności miękkie" został ukuty przez armię USA pod koniec lat 60. XX wieku. Odnosi się do każdej umiejętności, która nie wymaga użycia maszyn

² Levasseur, Robert E. (2013). Developing Soft Skills—A Change Management Perspective (Volume 43, Issue 6, November–December 2013, pp, 566–571) [doi:10.1287/inte.2013.0703](https://doi.org/10.1287/inte.2013.0703)

wystąpienie siebie jako myślącego i uczącego się oraz świadomości siebie jako osoby myślącej i uczącej się.

Tymczasem według Cambridge Dictionary słowem roku 2025 jest „parasocjalny”. (Parasocjalność to rodzaj imitacji więzi, surogat, substytut połączenia). Przewyciężenie parasocjalności jako uzależnienia od tego, co nieistotne, jest ważnym elementem rozwoju nowej, pełnowartościowej tożsamości.

Za twórcę metody obserwacji uczestniczącej w antropologii jest uważany Bronisław Malinowski. Jego przykład ilustruje zarówno zalety, jak i wady tej metody: analiza jest bogatsza i bardziej szczegółowa niż w przypadku obserwacji z zewnątrz; jednak analiza ze zbyt bliskiej odległości utrudnia obiektywizm.

Długotrwała praktyka dydaktyczna prowadzi do nostalgii za sukcesami tamtych czasów i do przekonania, że uczniowie „nie są już tacy, jak kiedyś”. Choć jest oczywiste, że stanowią oni najbardziej czytające i piszące pokolenie. Czytają i piszą jednak głównie na czatach. W związku z tym mają trudności z werbalną autoekspresją.

Obserwacja uczestnicząca rozwoju edukacji pozwala zidentyfikować następujące fundamentalne tendencje:

1. Przejście od dominacji relacji hierarchicznych do dominacji relacji horyzontalnych, sieciowych w procesie społeczno-kulturowym jako całości, a zwłaszcza w edukacji jako jego kluczowym elemencie. Pół wieku temu Randal Collins w swojej teorii konfliktu podzielił ludzi na dwie kategorie: tych, którzy wydają rozkazy i tych, którzy je wykonują (na rozkazodawców (ang. *order-givers*) i rozkazobiorców (ang. *order-takers*)). Dziś to rozróżnienie nie jest już aktualne, choć wciąż niejasne jest, jak prowadzić działalność pedagogiczną bez hierarchii.

2. Radykalna restrukturyzacja idei humanizmu, człowieczeństwa, jednostki i ludzkości. Jasność tych idei, rola egoizmu i altruizmu, interesów i wartości człowieka stanowią niezbędny fundament działalności edukacyjnej.

3. Społeczność ludzka poszukuje drogi do zrównoważonego rozwoju, form i tempa ludzkiej aktywności, które doprowadzą do przewyciężenia kryzysu ekologicznego. Wyraża się to w próbach przeorientowania się z modelu szybkiego

życia na model powolnego życia, przejścia od przyspieszenia i wzrostu do stabilizacji i harmonizacji.

We wszystkich sferach procesu społeczno-kulturowego tendencje te manifestują się nieliniowo. Znużenie pośpiechem sięga punktu archaizacji, dążenia do ukrycia się w przeszłości. Prawdziwy postęp opiera się progresywizmowi lub odnowieniu za wszelką cenę, nawet za cenę dehumanizacji.

Poszukując strategii dalszego rozwoju edukacji dzisiaj, można na nowo odwołać się do polskiego hasła „praca od podstaw” – od najgłębszych fundamentów humanizmu. Zinstytucjonalizowany system edukacji musi dostosować się do faktu, że nauczyciel nie jest już najważniejszym źródłem informacji, do tego, że przejmuje funkcję wspierania procesu poszerzenia krągu zainteresowań rozwijającej się jednostki, jej zdolności do pokonywania ograniczeń.

Perspektywy edukacji – w pomocy rozwijającej się jednostce pokonywać ograniczenia w coraz szerszej i głębszej asymilacji kulturowej oraz rozwijaniu empatii i altruizmu.

Козлова Оксана Миколаївна. Ключові тенденції розвитку освіти: аналіз даних включеного спостереження.

Прогнозування в часи змін – це невдячне завдання. Проте, без усілякого сумніву, навіть розвиток штучного інтелекту не призведе до зникнення навчання – освіта існуватиме. І вона буде іншою, ніж сьогодні. Зміниться її зміст – вона зосереджуватиметься на розвитку так званих *soft skills*³ – «м'яких» (соціально-комунікативних) навичок. Розвиток *hard skills* («твердих» навичок) – спеціалізованих, технічних – стане абсолютно другорядним завданням.

Нинішню ситуацію характеризує поляризація в освіті. З одного боку, формується нове відчуття відповідальності, скоріше, воно відновлюється, звільняючись від тиску постмодерністської іронії і культу релятивізму та симуляції. Розвивається культ життя як метанаративу – метамодерн або

³ Термін «м'які навички» з'явився в американській армії в кінці 60-х років XX століття. Він відноситься до кожної навички чи вміння, які не вимагають використання машин.

метамодернізм. З іншого боку, посилюються архаїзувальні практики і боротьба з майбутнім. Це охоплює спроби спонукати за допомогою бюрократичних засобів освітні установи до участі в гонитві за «успіхом» та в суперництві і конкуруванні.

Однак у ХХІ столітті неможливо не помітити, що успіх може бути лише спільним і ґрунтуватися на емпатії. На наших очах змінюється також уявлення про «непоразку» – люди щораз частіше відчують «іспанський сором», тобто сором, зниклої, дискомфорту через неналежну поведінку інших.

«Розвиток м'яких навичок значно складніший, ніж розвиток твердих, оскільки він потребує постійної активної взаємодії з іншими і готовності сприймати зворотний зв'язок щодо поведінки»⁴. Зростає значення метакогніції – уміння думати про власне мислення, критичного мислення, рефлексії, а також усвідомлення себе як особистості мислячої і такої, що постійно вчиться.

Тим часом, за даними *Cambridge Dictionary*, словом 2025 року є «парасоціальний» (парасоціальність – це своєрідна імітація емоційного зв'язку, сурогат, заміник справжньої прихильності). Подолання парасоціальності як залежності від несуттєвого є важливим елементом формування нової, повноцінної ідентичності.

Засновником методу включеного спостереження в антропології вважають Броніслава Маліновського. Його приклад ілюструє як переваги, так і недоліки цього методу: аналіз є багатшим і детальнішим, ніж при зовнішньому спостереженні; водночас занадто близька дистанція ускладнює об'єктивність.

Тривала педагогічна практика призводить до ностальгії за успіхами минулих часів і до переконання, що учні «вже не такі, як колись». Хоча очевидно, що вони є найбільш читаючим і пишучим поколінням. Утім, читають і пишуть вони переважно в чатах. У зв'язку з цим у них виникають труднощі з вербальним самовираженням.

⁴ Levasseur, R. E. (2013). Developing Soft Skills – A Change Management Perspective. *Interfaces* [онлайн] 43 (6), pp. 566–571. Доступно на: <http://dx.doi.org/10.1287/inte.2013.0703> [доступ станом на 2 січня 2026 року].

Включене спостереження за розвитком освіти дозволяє виділити такі фундаментальні тенденції:

1. Перехід від домінування ієрархічних відносин до домінування горизонтальних, мережевих відносин у соціокультурному процесі загалом і передусім в освіті як його ключовому елементі. Пів століття тому Ренделл Коллінз у своїй теорії конфлікту поділив людей на дві категорії: тих, хто віддає накази, і тих, хто їх виконує, – наказодавців (англ. *order-givers*) та наказоотримувачів (англ. *order-takers*). Сьогодні цей поділ уже неактуальний, хоча й досі незрозуміло, як здійснювати педагогічну діяльність без ієрархії.

2. Радикальна реструктуризація ідей гуманізму, людяності, особистості та людства. Чіткість цих ідей, роль егоїзму й альтруїзму, інтересів і цінностей людини становлять необхідний фундамент освітньої діяльності.

3. Людська спільнота шукає шлях до сталого розвитку, таких форм і темпів людської активності, які дозволять подолати екологічну кризу. Це проявляється у спробах переорієнтування з моделі швидкого життя на модель повільного життя, переході від прискорення й зростання до стабілізації та гармонізації.

У всіх сферах соціокультурного процесу ці тенденції проявляються нелінійно. Втома від поспіху сягає точки архаїзації – прагнення сховатися в минулому. Справжній прогрес опирається прогресивізму або оновленню будь-якою ціною, навіть ціною дегуманізації.

У пошуках стратегії подальшого розвитку освіти сьогодні можна знову звернутися до польського гасла «праця від основ» – від найглибших підвалин гуманізму. Інституціоналізована система освіти має пристосуватися до того факту, що вчитель більше не є основним джерелом інформації, і що його роль полягає в підтримці розширення кола зацікавлень особистості, яка розвивається, та її здатності долати обмеження.

Перспективи освіти полягають у допомозі особистості, яка перебуває в процесі розвитку, долати обмеження через дедалі ширшу й глибшу культурну асиміляцію, а також культивувати емпатію та альтруїзм.

Зміна змісту освіти зосереджується на дедалі більш поляризованих уявленнях про провідну роль у ній soft skills чи hard skills. На одному полюсі формується нова відповідальність, етика лонгтермізму, утверджується культ життя як метанаративу, оформлюється метамодерн. На іншому полюсі загострюється конкуренція освітніх інституцій у гонитві за миттєвим успіхом – власним і успіхом здобувачів освіти.

Водночас сучасний технологічний розвиток перебудовує соціокультурний процес так, що висуває на перший план потребу у формуванні особистісних якостей індивіда, у розвитку в процесі освіти того, що М. О. Бердяєв називав «глибинною особистістю», чия сформованість у комунікації виявляється в апіорній доброзичливості.

Тривале спостереження дає змогу виокремити в розвитку освіти такі тенденції:

- 1) перехід від домінування ієрархічних зв'язків до переважання горизонтально вибудованих, мережових зв'язків у соціокультурному процесі загалом і передусім в освіті як його ключовій складовій;
- 2) радикальне переосмислення уявлень про людяність, про егоїзм і альтруїзм як підґрунтя освітньої активності;
- 3) перехід – нелінійний, шляхом проб і помилок – до сталого розвитку, від прискорення зростання до стабілізації та гармонізації.

Справжній прогрес в освіті протистоїть прогресизму чи оновленню будь-якою ціною, навіть ціною дегуманізації. Він полягає у впорядкуванні практик підтримки особистості, що формується, у подоланні нею власних обмежень, у дедалі ширшому й глибшому освоєнні культури та у виробленні вміння створювати глибокі, значущі зв'язки.

Ключові слова: Освіта, поляризація, soft skills, метамодерн, архаїзація, мережева комунікація, емпатія.

Kozlova Oxana. Key Trends in the Development of Education: A Participant-Observation Analysis.

The transformation of educational content is increasingly shaped by polarized views regarding the primacy of either soft skills or hard skills. At one pole, a new sense of responsibility is emerging, accompanied by the ethics of long-termism, the affirmation of life as a metanarrative, and the consolidation of metamodernism. At the other pole, competition among educational institutions is intensifying as they pursue immediate success – both their own and that of their learners.

At the same time, contemporary technological development is restructuring the sociocultural process in ways that foreground the need to cultivate the individual's personal qualities and to foster, through education, what N. A. Berdyaev described as the “deep personality,” whose maturity in communication is manifested in an a priori benevolence.

Sustained observation makes it possible to identify the following trends in the development of education:

- 1) a shift from the dominance of hierarchical relations to the prevalence of horizontally structured, network-based relations within the sociocultural process as a whole, and especially within education as its key component;
- 2) a radical rethinking of conceptions of humanity, as well as of egoism and altruism as foundations of educational activity;
- 3) a transition – nonlinear and marked by trial and error – toward sustainable development, moving from accelerated growth to stabilization and harmonization.

Genuine progress in education stands in opposition to progressivism or renewal pursued at any cost, including the cost of dehumanization. It consists in systematizing practices that support the developing personality, enabling individuals to overcome their own limitations, to engage ever more broadly and deeply with culture, and to cultivate the capacity to form profound and meaningful connections.

Key words: Education, polarization, soft skills, metamodernism, archaization, networked communication, empathy.